

SINKRETISTIČKI ELEMENTI U POEZIJI MEHMEĐALIJE MAKA DIZDARA

ZILHAD KLJUČANIN

Nakon Drugoga svjetskoga rata Mehmedalija Mak Dizdar je pjesnički šutio nepunu deceniju. Godine 1954., ipak, objavljuje poemu Plivačica, koju književni historici, po značaju i učinku u tadašnjoj poeziji (možda pretjerano?), porede sa pojavama knjiga Vaske Pope u srpskoj i Slavka Mihalića u hrvatskoj poeziji. Šta je novoga Plivačica donijela bosanskohercegovačkoj poeziji? Prije svega, kako je to primijetio Midhat Begić, “stvarno je to bio trenutak kad je temu historije u književnom djelu smjenjivala tema egzistencije kao polje stvarnog ljudskog određenja... Prostrujala je kroz te stihove jedna nova osjećajnost, novo ljudsko i poetsko opredjeljenje, za apsolutnu slobodu traženja, doseganja sjenke tražene sreće, individualne afirmacije čovjeka i - pjesnika...”¹ Istinski pjesnici su uvidjeli da so realizam ne može biti obrazac slobodnih doseg poetskog duha, njegovu okoštalu i patvorenu frazu samo su još oponašali nedaroviti i konformistički pjesnici. Izlaz je nađen u - nadrealizmu. Nadrealističko zanimanje za podsvijest nudilo je osjećaj tražene stvaralačke slobode. Tako je i Dizdar posegnuo za nadrealističkim modelom, ali, ipak,

racionalizirajući prejak nadrealistički tok podsvijesti unošenjem lirskih opisa stvarnosti. Plivačica se, uvjetno, može smatrati ljubavnom pjesmom, ali u smislu jednog specifičnog panerotskog viđenja svijeta. Ta vizura, kroz ljubavnu motiviku, želi senzualizirati, pa i duhovni, stvarnost, sve prelomiti kroz prizmu sveopćeg i sveprisutnog. “Plivačica je istodobno iskonski romor vječnih preobrazbi Beskonačnog u kojem ništa ne iščezava zauvijek, nego u ljubavnoj radositi povratka cjelini zadobija nove oblike čulno-materijalnih očitovanja Beskraja.”² Po postupku zahvata u stvarnost, Dizdar je s Plivačicom na tragu istočnjačkog panteističkog misticizma, koji je u bosanskoj književnoj tradiciji imao značajnih rezultata (Vahdeti, pa Bašagić, Ćatić, Humo). Plivačica će, napose, biti uvodom jednom toku Dizdareva pjesništva, onome koji će svoju puninu pronaći u njegovoj stihobirci Koljena za Madonu (1963.), a biti prisutan djelomice i u drugom, “bogumilskom”, toku.

Drugi tok Dizdareva pjesništva počinje knjigom Okrutnosti kruga (1960.). Pojedine pjesme iz te knjige već navješćuju krug motiva koji će biti nosivi elementi Dizdareve najznačajnije knjige Kameni spavač (1966.).

Okosnica Dizdareva poetskog zanimanja, sada, počiva na bogumilstvu. (O bogumilstvu kod Maka Dizdara napisan je veliki broj relevantnih tekstova³. Književnokritički zahvat sa temom bogumilstva kod Dizdara traži mnogo više prostora no što nam može ponuditi ovaj rad. Stoga ćemo se mi orijentirati na onim elementima Dizdareve poezije koji se mogu imenovati sinkretizmom bogumilstva i islama.)

Sinkretistički znak nastaje preplitanjem, stapanjem, dva ili više (često raznovrsnih) elemenata u jedan. Novi element ponekad zadržava supstancijalnost elemenata iz kojih je nastao, ali češće ih potire, u sasvim amalgamiranoj supstancijalnosti. Mnogi su uzroci tome procesu. U sferi kulture u većini slučajeva u novostvorenom sinkretističkom znaku preovladava komponenta koja je imala (da se tako izrazim) “društvenu potporu”.

Sinkretizam bogumilstva i islama dešavao se, u drugom historijskom periodu, u svim sferama života. I, u pravilu, proces je tekao na način da se na bogumilski element kalemio islamski, preobražavajući ga, i dovodeći novoj svrsi i značenju. “Kontinuitet sa bosanskom srednjovjekovnom kulturom, prvenstveno bogumilskom, u bosanskih muslimana, vidljivo se održao u najstarijim sepulklarnim spomenicima bosanskih muslimana. Riječ je o prvim tipovima nišana ili ‘biliga’ na muslimanskim grobljima, koji su obično i locirani uz same stećke, a po svome načinu izrade, posebno po simbolici, zapravo predstavljaju jednu dalju razvojnu fazu stećaka u novim, tursko-islamskim, uslovima.”⁴ Simbolika na tim tzv. šehidskim nišanima također je djelomice preuzeta sa stećaka (mada na nišanima, po islamu, nije dopušteno nikakva vizualna, slikovna ornamentika). Tako se na njima nalaze motivi lova, koplja, pa motiv Sunca, polumjeseca, ruke i dr., dakle, oni motivi po kojima se upravo stećci prepoznaju.

Mak Dizdar kao motive u svojoj poeziji koristi veliki broj tih, sinkretiziranih, bogumilsko-islamskih, znakova koji se mogu naći i na stećcima i na “bilizima”. Tako kod njega imamo cijele pjesme imenovane (time i motivirane) nekim od tih znaka: Zapis o lovu, Sunce, Ruke, S podignutom rukom, Radimlja

(ruka) itd. Sâm Dizdar u komentarima Kamenom spavaču govori da motiv ruke nije iščezao sa nestankom Crkve bosanske, nego se produžio, tako da ga imamo i na nišanima, kao onom na Alifakovcu u Sarajevu iz XVI vijeka:

Ova ruka kaže ti da staneš
i zamisliš se nad svojim rukama
(Ruka)

Natpisi na ranim nišanima, također, modificirani su bogumilski epitafi. Dizdar je na osnovici epitafa stvorio vanredne stihove.⁵ Jedan od njih je i zapis na grobnoj ploči Radojice Bilića - “Jer ja sam bil kako vi sada jeste a vi ćete biti kako sada jesam ja” - koji se, skoro nemodificiran, nalazi na mnogim ranim nišanima, a koji je inspirirao pjesnika da napiše pjesmu Zapis na dvije vode. Poruka zapisa i pjesme je (i bogumilski, i islamski) jasna - život je prolazan, i nad tom činjenicom treba uvijek iznova promišljati, poglaviot ako ju upućuje neko “sa drugoga svijeta”, “neko ko ju je iskusio”:

(...) Oprostite mi
što ipak vas molju

i bratiju i družinu i gospodu
da vratiju mojih da dođu da me pohodu

molju i kume i prije i strine i nevjeste
da me ne minu već da me kad pominu da se
kad sjete

jer ja sam bil kako vi sada jeste
a vi ćete biti kako sada jesam ja

Sljedeći upečatljiv sinkretistički znak (koji se održao do naših dana) je molitva za kišu. Odavno je pokazano da su na mjestu negdanjih bogumilskih molitvišta, ili pored njih, nastala islamska dovišta, na kojima su, i bogumili i muslimani, molili za kišu. “... Muslimansko stanovništvo obavlja molitvu za kišu, najčešće u određeni utorak poslije Jurjeva, i to na samim grobovima sa stećcima, odnosno njihovu nastavku na starim muslimanskim grobljima... Stoji činjenica da i islam poznaje obavljanje kišnih dova, pa kao da se to ne protivi ni

nazorima ortodoksije...”⁶ S tim u vezi je i običaj struganja kamena na stećku, od čijeg se praha spravljao “lijek” za razne bolesti. A sve, zapravo, počiva na vjerovanju u dobre (u islamu: evlije), ljude koji leže pokraj stećaka ili nišana, čija nevinost u borbi protiv zla ostaje svevremena, time i božanska, pa molitva njima znači pokušaj odobrovoljavanja Boga da živućim ljudima olakša njihove svakodnevne tegobe. Mak Dizdar je na toj matrici spjevao pjesmu

Pravednik:
Hodeći kroz zemlju
Kroz noći kroz dane
Vidio je navist
Vidio je bolest

I vidao rane

Pa izrekao slovo
Dižuć glavu k nebu
Pitajuć o tajni
Na putu ka grebu

Pitajuć o tajni

A nebo bi plno
Muka ot olova
Te ta slava čuše
Oni što brez duše

Te ta slava čuše

Vraždom se zasmija
Zmija aždahaka
Bo glas se izgubi
U gluhoti mraka

Bo glas se izgubi

On se spusti u se
među katakombe
Psi kosti rastepu
Nakon hekatombe

Psi kosti rastepu

Tako tijelo stade

Na putu kroz tminu
pade al glas jedan
Zvoni kroz tišinu

Al glas jedan zvoni

Glas što vječno leti

K nebu u visinu

Eže vječno leti

“Tako on govori o Pravedniku i njegovu glasu u nebu: ‘Taj glas se može ponekad čuti, ali tamo gdje ne vlada buka svjetine, u tišini, a može ga razabrati samo onaj koji i sam svojom mišlju, riječju i djelom teži tome da se pravda ostvari u svijetu.’ Pjesnik je bio vjernik i kao dijete dok je kraj mramorja molio za kišu, i kao čovjek kad je spoznao nedoslušnu istinu...”⁷

U pjesmi Radimlja, potom, u odjeljcima koji su imenovani bbbb, Dizdar varira sinkretiziran znak na trotradicijskoj ravni: praslavenskoj, bogumilskoj i islamskoj. Radi se o trzanu. U staroslovenskoj mitologiji trzan je označavao odredni trg, na kojemu se dešavao, osim obrednog, i cjelokupni “društveni život” zajednice. Sličnu namjeru imao je i kod bogumila. A kod bosanskih muslimana se sačuvao više u geografsko-onomastičkom pojmovniku (kao trzna), mada je, sve do danas, također označavao seoski trg. Šefik Bešlagić, čak, u jednom svom radu⁸ nalazi i kod muslimana obredoslovni značaj trzna: “Jedno od tih molitvišta, pod karakterističnim nazivom Trzan (što podsjeća na staroslavensku triznu)... služilo je bogumilima, a danas tu muslimani priređuju teferiče i vrše vjerske obrede (mevludi i dove).”

Mak Dizdar u svoju poeziju transponira i čitav jedan korpus ako ne sinkretiziranih onda barem komparirajućih vjerskih elemenata Crkve bosanski i islama. Jedan od njih svakako je u činjenici da, kako je poznato, islam prizaje Evandjelje kao Božiju objavu. Na toj osnovu može se nazrijeti impostacija Dizdareve pjesme Sunčani Hristos.

Sa prethodnim je, čini se, u uskoj vezi tradicija obreda lomljenja kruha, kojeg su se držali i bogumuli i muslimani. Nad kruhom se izgovara molitva, kao u istoimenoj Dizdarevoj pjesmi:

Molitvu jednu
Jedinu znam
U ovome svijetu

Beskrušnom

Molitvu jednu
Jedinu imam
Molitvu o kruhu

Inosušnom

(Molitva)

Kult gostoprimstva Dizdar je poetizirao ponajviše u pjesmi Hiža u Milama:

Djedovska tu hiža bi stvorena
Krepča da krepst
U srcima
Ostane

Pa neka je zato vazda otvorena
Za doste drage
I velikane
Srčane

Za sve pod nebom dobre ljude
I za sve dobre
Bošnjane (...)

Kult gostoprimstva poznat je i starim Slavenima, i bogumilima i bosanskim muslimanima. Vanjski njegov znak bio je dvosjekla sjekira ili pijetao na sljemenima kuća, znak koji se i danas, pogdjegdje, može naći u muslimana. "A gdje god ima nasljednik, Djed, tamo je Hiža... Samo s Djedom ona je otvorena za svakoga. Djed je, dakle, učitelj predvodnik preko kojeg se objavljuje Duh... Uloga Djeda ili Učitelja jeste da u svijet prenese duhovni utjecaj Vjesnika, da dade ključ shvatanja obreda i svetih oblika... Zato je Hiža u Milama mjesto milosti i mira za sve usmjerene Središtu..."⁹

Sve se, zapravo, samjerava u činu smrti, kao

vrhunaravnoj razdjelnici ovoga i onoga svijeta. Pomirenost sa neumitnošću smrti odlika je i bogumilskog i islamskog shvaćanja svekolikog života. Mak Dizdar će na tom temelju ostaviti vanredan zapis, skoro životnu maksimu:

Zemlja je smrtnim sjemenom posijana
Ali smrti nije kraj. Jer smrti zapro i nema
I nema kraja. Smrću je samo obasjana
Staza uspona od gnijezda do zvijezda
(Smrt)

Smrt kao neminovnost u čovjeka traži utjehu izvan njega samoga. Kako je on (čovjek) sâm konačnost, utjehu je moguće naći u bezvremenom, izvanprolaznom, metafizičkom. "Žeđ za metafizičkom utjehom ostvaruje se u Kamenom spavaču u eshatološkim predstavama utopijske vizije solarnog mita, koji u Makovim pjesmama literarnu ubjedljivost zadobija u stvaralačkom preobraženju zavičajno-bogumilskog učenja o dualizmu svjetla i mraka."¹⁰

Mak Dizdar je svojim poetskim iskustvanjima sinkretizma bogumilstva i islama bosanski jezik doveo do najviše umjetničke potencije. Takav prodor u jezičku materiju bio je plodonosan jer je ujedno bio i porinuće kroz slojeve povijesno-kulturnog naslijeđa, kao i zahvat onoga najboljega što je na jednom razmeđu, u Bosni, stvorio dodir evropske i islamske duhovnosti. **m**

Bilješke

- 1 Midhat Begić: Četiri bosanskohercegovačka pjesnika, "Svjetlost", Sarajevo, 1981., str. 22-23.
- 2 Enes Duraković: Pjesničko djelo Maka Dizdara, u: Mak Dizdar, Izabrana djela, "Svjetlost", Sarajevo, 1981., knj. I, str. 19.
- 3 Posebno vidjeti: Četiri bosanskohercegovačka pjesnika, navedeno izdanje: Slobodan Blagojević: Mak Dizdar i bogumilstvo, "Most", Mostar, 1983., 50, 67-83.; Enes Duraković: Govor i šutnja tajanstva - pjesničko djelo Maka Dizdara, "Svjetlost", Sarajevo, 1979.; Enes Duraković: Riječi i svijet, "Svjetlost", Sarajevo, 1988.; Muhamed Filipović: Bosanski duh u književnosti - šta je to?, "Život", XIV/1967., 3, 3-18.; Nusret Idrizović:

- Poetski dualizam Maka Dizdara, "Život", XXI/1972., 7, 41-49.; Krunoslav Pranjić: Prošlost i prerdanje u Mehedalije Maka Dizdara, "15 dana", Zagreb, XXVIII/1985., 6, 19-20.; Kasim Prohić: Apokrifnost poetskog govora, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1974.; Miroslav Vaupotić: Preobraćenje drevnih zapisa, "Revija", Osijek, X/1970., 3, 25-32.; Vjeran Zappa: Filozofsko u poeziji Maka Dizdara, "Traženja", X/1979., 20, 89-91.
- ⁴ Muhamed Hadžijahić: Predislamski elementi u kulturi Bosanskih Muslimana, "Fakultet političkih nauka", Sarajevo, 1973., str. 137. (skripta u strojopisu).
- ⁵ O tome više vidjeti u: Midhat Begić: Epitafi kao osnova poezije, "Odjek", XXV/1972., 18, 3-6.
- ⁶ Muhamed Hadžijahić: Predislamski elementi u kulturi Bosanskih Muslimana, navedeno izdanje, str. 131.; Vidj. i: Tone Bringa: Biti musliman na bosanski način, "Dani", Sarajevo, 1997.
- ⁷ Midhat Begić: Epitafi kao osnova poeziji, u: Alija Isaković, Antologija bošnjačkog eseja XX vijeka, "Alef", Sarajevo, 1996., str. 135.
- ⁸ Šefik Bešlagić: Stećci centralne Bosne, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1976.
- ⁹ Rusmir Mahmutćehajić: Slovo iza slova - pjesništvo Maka Dizdara, "Mak", Novi Pazar, VI/1999., 25, str. 29.
- ¹⁰ Enes Duraković: Pjesničko djelo Maka Dizdara, u: Mak Dizdar, Izabrana djela, navedeno izdanje, knjiga I, str. 41.